

УДК 371.48

Н. М. МIRONCHUK,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

mironchuk_nm@i.ua

ORCID: 0000-0002-1360-6381

ПОГЛЯДИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГА

На основі аналізу творчого доробку В. Сухомлинського з'ясовано підходи вченого до вирішення проблем організації професійно-педагогічної діяльності та самоорганізації педагога. У своїх працях учений розв'язує такі проблеми: як запобігти виснаженню, де брати час, як розумно спланувати відпочинок, як раціонально організувати працю учнів і т. п. В. Сухомлинський розкриває специфіку педагогічної діяльності та наголошує на важливості таких процесів і характеристик: самопізнання, рефлексія, самоконтроль, саморегулювання, уміння володіти собою, здатність керувати ситуацією. Учений визначив і змістовно обгрунтував складові самоорганізації педагога: аналіз, планування діяльності та її результатів, прогнозування ситуації, варіативність власної поведінки та ін. Педагог дає поради щодо раціонального розподілу часу та організації праці, визначає доцільність планування і характеризує його види.

Ключові слова: В. Сухомлинський, самоорганізація, організація педагогічної праці, планування, раціональний розподіл часу і діяльності, самоосвіта, самовиховання.

Постановка проблеми. Взірцем високоорганізованої особистості був видатний педагог, митець педагогічної справи Василь Олександрович Сухомлинський. Його творчий спадок – це результат надзвичайної працьовитості, ретельної відданості педагогічній праці, вираженості та поміркованості дій, раціональності та організованості в плануванні професійної діяльності.

Аналіз основних досліджень. У педагогічних творах "Сто порад учителю", "Розмова з молодим директором школи", "Листи до сина", "Пависька середня школа", статті "Бачити себе" В. Сухомлинський розкриває важливі аспекти педагогічної діяльності, характеризує її специфіку й у цьому зв'язку наголошує на важливості збереження професійного здоров'я педагога, розкриває значущість таких складових самоорганізації педагога у професійній діяльності, як самоаналіз, самоконтроль, саморегуляція, та доцільного використання таких засобів, як щоденне планування діяльності, складання планів самоосвіти, раціональний розподіл робочого та вільного часу, дозування розумової праці з іншими видами діяльності тощо.

Метою статті є аналіз поглядів В. Сухомлинського щодо організації педагогічної праці та розкриття ним важливих аспектів особистісної самоорганізації педагога.

Виклад основного матеріалу. Основою самоорганізації праці педагога В. Сухомлинський вважає стиль, характер педагогічної праці. Його книги "Сто порад учителю", "Розмова з молодим директором школи" – це своєрідні поради із самоорганізації особистості педагога та організації ним професійної діяльності. Проблеми, які видатний педагог чітко й дохідливо розв'язує у своєму творі, – як запобігти виснаженню, де брати час, як розумно спланувати відпочинок, як раціонально організувати працю учнів і т. п.

Найперше В. Сухомлинський підкреслює *специфіку педагогічної діяльності*, яка вимагає високих інтелектуальних та емоційних затрат. Робота вчителя – це "робота серця й нервів", "щоденна і погодинна витрата величезних душевних сил" [1: 426]. Попри те, професійна діяльність педагога – "це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування. Тому, як зазначає педагог, уміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найбільш необхідних умінь, від якого залежать і успіх діяльності педагога, і його здоров'я.

Уміння володіти собою та здатність керувати ситуацією ґрунтується на систематичному застосуванні *рефлексії та самоконтролі, саморегуляції* емоційних станів. При цьому, щоб гальмування емоційних почуттів, самопримушування не призвели до негативних наслідків, В. Сухомлинський рекомендує такі засоби протидії виснаженню та збереження професійного здоров'я [1: 426–427]:

- знання особливостей своєї нервової системи і серця;
  - володіння емоціями: не викликати в собі збудження, не нагнітати його, давати йому розрядку.
- Найбільш радикальними засобами для розрядки емоцій вважає переключення власної енергії, як і усього колективу, на справу, яка вимагає духовної єдності, колективної творчості, трудової зосередженості, взаємного обміну інтелектуальними цінностями;
- перетворення неприємного, дратуючого у смішну, комічну ситуацію;
  - застосування гумору для зняття напруження;
  - вияв оптимізму і дієвої доброзичливості.

Головним у самовихованні В. Сухомлинський визначає *вольовий аспект*: уміти ставити мету й досягати її. Разом із тим, вважає, що воля є результатом самовиховання особистості. Самовиховання починається із самопізнання – намагання побачити себе ніби збоку, в світлі ідеального, героїчного [2: 610]. Розкриваючи сутність самовиховання та пояснюючи, яких сфер воно стосується, – розумової праці чи характеру, В. Сухомлинський у статті "Бачити себе" [3: 489–495] наголошує на значенні волі та виховання вольового духу, що полягає в умінні володіти собою, "у напрузі вольових сил, у подоланні труднощів, у тому, що людина примушує себе робити те, що є складнішим" [3: 490].

Розглядаючи ідею саморозвитку особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського, В. Лозова та Г. Троцько [6: 434] зазначають, що механізми волі педагог поєднував із цілями та мотивами діяльності суб'єкта, оскільки вольові зусилля людини спрямовані на подолання суперечностей, сумнівів при виборі рішення щодо дій у різних ситуаціях. Це сприяє формуванню таких особистісних якостей, як цілеспрямованість, рішучість, самостійність, ініціативність, наполегливість, витримка, дисциплінованість, мужність.

Вольовий аспект є основою самовиховання особистості. На переконання педагога, предметом самовиховання мають стати дотримання режиму дня, заняття фізичними вправами, усвідомлення важливості поняття "треба", чергування періодів розумової та фізичної праці та ін.

Не менш значущим у збереженні здоров'я педагог вважає *розумну організацію роботи та відпочинку*. На його думку, правильно організований відпочинок розвиває й зміцнює компенсаторні здібності нервової системи, сприяє виробленню витримки, урівноваженості, уміння підпорядковувати емоційні поривання контролю розуму [1: 428]. Джерело повноцінної розумової праці полягає не в темпі й напруженості розумових зусиль, а в правильній, продуманій організації розумової діяльності. Крім того, дотримання культури розумової праці впливає на красу і здоров'я людини.

В. Сухомлинський зазначав, що творча праця неможлива, якщо педагог "до кінця навчального року відчув розумове перенапруження". Основою повноти духовного життя педагога та запобігання втомі є "відпочинок, можливість почитати, попоратися в саду, піти в ліс" [4: 479]. Ідеться про *чергування розумової праці з іншими видами діяльності*. Такий підхід до організації власної праці, на переконання вченого, навіть після довгих років педагогічної праці повинен давати можливість педагогам бути енергійними, діяльними "творцями нових духовних цінностей".

В. Сухомлинський виступає проти відпочинку як неробства. Натомість пропонує такий підхід до *організації вільного часу*: "відпочинок ми вбачаємо в розумному чергуванні видів діяльності, в праці, що задовольняє естетичні потреби, у творчій, активній насолоді красою природи" [4: 142].

Учений рекомендує розподіляти вільний час для задоволення інтелектуальних потреб, для духовного розвитку, особливо для творчої праці, для реалізації своїх інтересів, власних захоплень: читання, справи за інтересами, поїздки, екскурсії з метою поповнення своїх знань [5: 77–78]. Як відпочинок, він пропонує працю на свіжому повітрі, читання художньої літератури, щоб години, вільні від розумової й фізичної праці, "були сповнені живої, хвилюючої думки, глибоких моральних, інтелектуальних та естетичних почуттів" [4: 144]. Частину вільного часу слід виділити для самостійного читання книги, яку педагог називає "джерелом культури" [4: 468].

У Павлівській середній школі існувало таке правило: лише не більше як два дні у тиждень учитель мав бути зайнятий на теоретичному семінарі, методичному об'єднанні або педагогічній раді, усі інші дні були призначені для самостійної роботи, відпочинку чи духовного спілкування.

Учений стверджує, щоб бути досвідченим педагогом, варто не зупинятися на досягнутому, натомість рухатися вперед, жити творчим життям. Засобом удосконалення педагогічної діяльності вчений вважає *читання*, яке має стати для педагога "духовною потребою". Відтак у педагога повинні бути і власна бібліотека, і час для читання. "Час – це духовне багатство вчителя, його треба берегти, вміло організовуючи навчально-виховний процес" [4: 74].

В. Сухомлинський наполягає на силі знань, яка формується *самоосвітою* – "постійним удосконаленням власних педагогічних знань" [3: 409–410]. У "Листах до сина" він закликає юнака *студіювати науку*, яку він обрав як своє покликання. "Студент повинен глибоко осмислювати, трансформувати факти і висновки у своїй свідомості й тільки після осмислювання занотовувати їх у робочий зошит. ... Чим далі ти будеш заглиблюватися думками в предмет, який ти вважаєш своїм покликанням, тим більшою мірою він ставатиме твоїм покликанням" [2: 600]. При цьому, передбачаючи незмінне оновлення знань, він закликає: "Накресли собі *план самоосвіти* на все життя, адже через 10-15 років після закінчення вузу добру половину наукових знань становитиме зовсім нове – те, що ти не вивчав" [2: 609–610].

В. Сухомлинський вважає важливим у роботі педагога ("Павлівська середня школа", "Розмова з молодим директором школи") *планування, розподіл роботи, розумне делегування завдань, систематичний аналіз результатів роботи, визначення пріоритетів у виконанні завдань та інше*. Навчаючи педагогів основ самоорганізації праці, він наголошує на важливості гармонійного поєднання двох функцій педагогічної діяльності: вмінні думати про різні речі й аналізувати складний процес

навчання [4: 418–419]. Тобто важливою здібністю педагога учений визначає вміння одночасно думати про теоретичний матеріал, який він викладає, й спостерігати за розумовою працею учнів, бачити, аналізувати їх увагу та інтерес, вольові зусилля, ставлення до інтелектуальної праці й до педагога. Відтак педагог повинен бути готовий і думати, й аналізувати, й щомиті змінити визначений план заняття. У цьому ми вбачаємо високий рівень самоорганізаційної культури педагога.

Розглядаючи питання *організації педагогічної праці*, В. Сухомлинський висловлює думки щодо видів документації, які необхідно чи непотрібно вести педагогові. Учений виступає проти надмірної писанини й визначає як обов'язковий вид документації написання планів. Він дає поради щодо створення різних видів планів – перспективного, тематичного, поурочного, плану виховної роботи. Радить обов'язково складати перспективний план, на його думку, – дуже важливий орієнтир, за яким педагог щороку, "читаючи й продумуючи програму, немов перевіряє сам себе – що вже зроблено і що потрібно зробити" [1: 527]. Цікавою при цьому є його заувага щодо підходу до *планування* – він вважає, що це має бути "*цікава творчість*", "*необхідний інструмент творчої праці*" [4: 468].

Доцільним засобом організації при цьому професійної діяльності педагога В. Сухомлинський визначає *педагогічний щоденник*, який, на його погляд, є "джерело роздумів, творчості", "допомагає зосередити думку", "спрямувати розумові зусилля", "вчить думати" [1: 529–528]. При цьому щоденників може бути декілька, і ведення кожного може мати свою мету: спостереження за учнями, аналіз власної діяльності, цікавий досвід, висновки тощо. Таким чином, щоденник допомагає організувати роботу вчителя й дійти важливих висновків.

На переконання вченого, щоденне читання, вибірковість у справах, уміння встановлювати пріоритети, ведення конспектів та щоденників тощо створює резерв часу й сприяє збереженню здоров'я педагога. У пораді "Як виховувати самодисципліну в розумовій праці" [1: 615–618] та "Листах до сина" [2: 648–652] віднаходимо рекомендації щодо розподілу часу та розумної організації праці:

- важливо змусити себе читати щодня і не відкладати цієї роботи на завтра, оскільки, як зазначає педагог, "те, що упустив сьогодні, ніколи не компенсуєш завтра" [1: 615; 2: 649];
- раціональне конспектування прочитаного чи почутого під час лекції "вчить мислити й перевіряти самого себе", запобігає цілодобовому сидінню над конспектом;
- розподіл і планування розумової праці та відпочинку є внутрішнім стимулом, "задає тон усьому робочому дню" (використання півтори ранкових години для найскладнішої розумової праці);
- система розумової праці має базуватися на розумінні "співвідношення головного і другорядного": головним потрібно займатися щодня;
- потрібно виробляти уміння створювати собі внутрішні стимули: "умій зосередитися на тонкощах теорії ... такою мірою, щоб *треба* поступово перетворювалося на *хочу*";
- варто окреслювати коло читання, виключати з нього те, що порушить режим праці;
- потрібно застосовувати вибірковість у обранні справ;
- не витрачати часу на дрібниці ("пuste базікання", "пuste провадження часу", "просиджування без діла"), розмову з товаришами потрібно "зробити джерелом свого духовного збагачення";
- практикувати використання чіткої системи записів (ведення записних книжок) для полегшення розумової праці й створення резерву часу;
- обирати раціональні способи діяльності для кожної роботи, уникати трафарету та шаблону;
- слід зважено обирати місця для здійснення розумової праці: вона має бути зосередженою;
- не відкладати на завтра роботу, яку слід виконати сьогодні;
- не припиняти щоденної розумової праці, яка є джерелом збагачення інтелектуальними цінностями і одним із джерел часу.

Варто зазначити, що у Павлівській середній школі в організації роботи педагога важливим також було питання *просторової організації*: розподіл місць для різного роду зон та куточків: наприклад, існувала зона відпочинку в учительській, де було багато рослин, акваріум, столик із журналами та настільною грою, м'які стільці; було створено тихий куточок, де можна було поміркувати чи просто посидіти; існував куточок для дівчат, у якому зосереджувалася інформація тематичного спрямування тощо.

До *режиму роботи школи* було включено також правило із підтримання чистоти: кілька разів мити своє взуття у спеціально призначених для цього місцях, щоб до школи не нести бруду. Контроль чистоти взуття здійснювали чергові з допомогою білої полотняної тканини, на яку ставав кожен, хто заходив до школи. Якщо вона забруднювалася, процедуру миття взуття слід було повторити, а також випрати тканину. У такий спосіб заощаджувався час прибирання, а учнів привчали до чистоти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, В. Сухомлинський, будучи високоорганізованою особистістю, мудрим і виваженим прогностиком, далекоглядним педагогом, визначив і змістовно обґрунтував складові самоорганізації: аналіз, планування діяльності та її результатів, прогнозування ситуації (поведінки учнів), варіативність власної поведінки залежно від обставин та ін. Попри те, він подає рекомендації та вчить прийомам раціональної організації власної особистості та професійної діяльності, наголошує на важливості творчого зростання особистості

педагога. Разом із тим, чітка організація простежується і в роботі очолюваної ним школи та колективу (питання режиму, просторової організації, розподілу праці та ін.). Відтак, питання самоорганізації особистості у педагогічній діяльності потребують подальшого розгляду і в баченні видатного педагога, й у розумінні сучасних дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / Сухомлинський В. О. // Вибрані твори : в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 1976. – С. 416–654.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3 : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 1977. – 672 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – 1977. – 640 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4 : Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором школи. – 1976. – 630 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 1 : Проблеми виховання розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – 1976. – 654 с.
6. Лозова В. І. Ідеї саморозвитку особистості в педагогічній спадщині В. Сухомлинського / В. І. Лозова, Г. В. Троцько // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : [монографія] / авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. – С. 430–440.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Sukhomlyns'kyi V. O. Sto porad uchytel'ev [One Hundred Advice to a Teacher] // Sukhomlyns'kyi V. O. // Vybrani tvory : v 5-ty tomakh [Selected Works in 5 Volumes] / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1976. – T. 2. – 1976. – S. 416–654.
2. Sukhomlyns'kyi V. O. Vybrani tvory : v 5-ty tomakh [Selected Works in 5 Volumes] / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1977. – T. 3 : Sertse viddaiu ditiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna. – 1977. – 672 s.
3. Sukhomlyns'kyi V. O. Vybrani tvory : v 5-ty tomakh [Selected Works in 5 Volumes] / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1977. – T. 5 : Stati. – 1977. – 640 s.
4. Sukhomlyns'kyi V. O. Vybrani tvory : v 5-ty tomakh [Selected Works in 5 Volumes] / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1977. – T. 4 : Pavly's'ka serednya shkola. Rozмова z molodym dyrektorom shkoly. – 1976. – 630 s.
5. Sukhomlyns'kyi V. O. Vybrani tvory : v 5-ty tomakh [Selected Works in 5 Volumes] / V. O. Sukhomlyns'kyi. – K. : Rad. shkola, 1977. – T. 1 : Problemy vykhovannia rozvynenoї osobystosti. Dukhovnyy svit shkoliara. Metodyka vykhovannia kolektyvu. – 1976. – 654 s.
6. Lozova V. I. Idei samorozvytku osobystosti v pedahohichniy spadshchyni V. Sukhomlyns'koho [Ideas of Personality's Self-Development in Pedagogical Heritage] / V. I. Lozova, H. V. Trotsko // V. O. Sukhomlyns'kyi u rozдумakh suchasnykh ukrayins'kykh pedahohiv [V. O. Sukhomlynsky in Modern Ukrainian Teachers' Thinking] : [monohrafiya] / avt. kol. : O. V. Sukhomlyns'ka, O. Ya. Savchenko, V. S. Kurylo, I. D. Bekh ta in. – Luhans'k : Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka", 2012. – S. 430–440.

Мирончук Н. Н. Взгляды В. Сухомлинского на организацию профессионально-педагогической деятельности и личностной самоорганизации педагога.

На основе анализа творчества В. Сухомлинского определены подходы ученого к решению проблем организации профессионально-педагогической деятельности и самоорганизации педагога. В своих трудах ученый решает такие проблемы: как избежать истощения, где брать время, как правильно спланировать отдых, как рационально организовать труд учеников и т.п. В. Сухомлинский раскрывает специфику педагогической деятельности и акцентирует внимание на важности таких процессов и характеристик: самопознание, рефлексия, самоконтроль, саморегулирование, умение владеть собой, способность руководить ситуацией. Ученый определил и содержательно обосновал составные самоорганизации педагога: анализ, планирование деятельности и ее результатов, прогнозирование ситуации, вариативность своего поведения и др. Педагог дает советы касательно рационального распределения времени и организации труда, определяет целесообразность планирования и характеризует его виды.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, самоорганизация, организация педагогического труда, планирование, рациональное распределение времени и деятельности, самообразование, самовоспитание.

Myronchuk N. M. V. Sukhomlynsky's Views on the Organization of Professional and Pedagogical Activities and Personal Teacher's Self-Organization.

The objective of this paper is the analysis of V. Sukhomlynsky's works. V. Sukhomlynsky's pedagogical heritage is the result of his perseverance and highly organized work. Books "One Hundred Advice to a Teacher",

"Conversation with a Young Director of School" are original advisers for self-organizing the teacher and organizing pedagogical activities. The scientist solves the following problems in his writings: how to prevent exhaustion, where to take time, how to plan rest, how to efficiently organize the work of students, etc. The article analyses V. Sukhomlynsky's views on the personal self-organization of a teacher, the organization of pedagogical activity, and means of effective self-organization. According to V. Sukhomlynsky, important characteristics of teacher's pedagogical activity are self-knowledge, reflection, self-control, self-regulation, ability to manage the situation. The scientist defines the components of self-organization: analysis, planning of activity and its results, forecasting of the situation, variation of own behaviour, etc. He identifies the following means of creating a time reserve: daily reading, selectivity in affairs, keeping notes and diaries, work schedule, rational distribution of work and free time, self-education plans, systematic analysis, intelligent delegation of tasks, etc.

The scientist gives advice for rational distribution the time and organization the work, determines the expediency of planning and characterizes its types. He proposes to make various notes in a pedagogical diary: to record the results of observation for students, to describe interesting experience, to analyze their own activities. He considers that daily reading is an important mean of self-improvement and a source of time. The scientist recommends distributing free time for intellectual needs, for creative work, for realization their own interests, their own hobbies.

Key words: *V. Sukhomlynsky, self-organization, organization of pedagogical work, planning, rational distribution of time and activity, self-education.*